

Van 3 naar 4: vallen en opstaan

Hoe ervaren leerlingen in 4VWO de overgang van de drie naar vier voor het vak
geschiedenis

Namen: Ben de Liema, Pieter Kwantes en Rudie van Gelder

Universiteit Utrecht - Ivlos

December 2010

Begeleider: drs. B.G.J. Wansink

Inleiding

Nederlandse scholen constateren dat de overgang van de derde naar de vierde klas niet verloopt zoals men graag zou willen zien. De prestaties lopen behoorlijk terug in de vierde, waardoor leerlingen beduidend lagere cijfers scoren. Deze trend geldt voor bijna alle vakken op het middelbaar onderwijs waaronder ook geschiedenis. Sinds het begin van de 21^e eeuw vindt er onderzoek plaats naar de oorsprong van dit probleem. Tot op heden zijn er echter nog geen bevredigende antwoorden gevonden. Op Dalton Den Haag zijn de laatste Algemene Personeelsvergaderingen zelfs volledig gewijd aan deze problematiek. Hoewel er op Dalton Den Haag wordt geëxperimenteerd met gewenningsperiodes in de vierde, blijft het probleem bestaan. Vanuit de sectie geschiedenis ontstond daardoor de vraag naar specifiek onderzoek naar dit probleem. Deze roep hebben wij beantwoord door te onderzoeken volgens de volgende vraagstelling:

Welke problemen ervaren leerlingen in 4VWO voor het vak geschiedenis?

Dit artikel zal bestaan uit drie delen. In het eerste deel hebben we samengevat wat de bestaande literatuur meldt over de problemen die leerlingen ervaren in de overgang van drie naar vier. Deel twee zal een uiteenzetting zijn van onze methodiek, zodat er een beeld ontstaat hoe wij ons onderzoek gedaan hebben. Het laatste deel beslaat een uitwerking van de onderzoeksresultaten met een bijbehorende conclusie.

Theoretisch kader

In dit theoretisch kader zullen we relevante literatuur bespreken die zich richt op de overgangsproblematiek van de onderbouw naar de bovenbouw op de middelbare school. Hiervoor hebben we ons beperkt tot onderzoek dat zich specifiek richt op algemene problematiek in de overgang van onderbouw naar bovenbouw in de havo en het vwo en tot onderzoek dat zich specifiek richt op de problematiek voor het vak geschiedenis.

Ten eerste behandelen we eerder gepubliceerde onderzoeken naar de overgang van 3 naar 4 in het algemeen. Daarna zullen we een korte uiteenzetting geven van de ontwikkelingen van het vak geschiedenis in het afgelopen decennium, die een bepalende rol zouden kunnen spelen in het ontstaan van problemen. Daarna bestuderen we specifiek onderzoek dat gedaan is naar de problemen voor het vak geschiedenis betreffende de overgang in de havo. Om ten slotte ons te richten op reeds eerder gehouden onderzoek dat betrekking heeft op de overgang van de onderbouw naar de bovenbouw voor het vak geschiedenis.

Problemen bij overgang van de derde naar de vierde?

Sinds 2000 is er tweemaal landelijk onderzoek gedaan naar de aansluiting tussen de onderbouw en bovenbouw van het havo en het vwo. Het eerste onderzoek, uit 2003/2004, werd gedaan naar aanleiding van de uitkomsten van een onderzoek door het Tweede Fase adviespunt. Dit onderzoek richtte zich op de tevredenheid onder scholen over de aansluiting tussen het derde en het vierde leerjaar op zowel de havo als het vwo. Wat bleek, maar liefst 76% van de ondervraagde scholen bleek ontevreden te zijn.¹ Het tweede onderzoek was hier een gevolg van en richtte zich specifiek op de havo. Ten eerste zullen we hieronder de bevindingen van het algemene onderzoek bespreken. Later zullen we nader ingaan op de problemen in de havo.

Het derde jaar blijkt vaak voor leerlingen te makkelijk. In de basisvorming zitten de leerlingen in één gezamenlijke klas, er is één mentor en de leerlingen zijn gewend aan de vaste structuur. Gedurende het jaar zijn er veel toetsmomenten, zodat het niet moeilijk is een laag cijfer door middel van so's op te werken. De stof wordt in kleine hoeveelheden aangeboden en de nadruk ligt op reproductie en

---

¹ M. de Boer, M. Goris en H. Noording, *Van 3 naar 4, een nadere beschouwing van de aansluiting tussen leerjaar 3 h/v en tweede fas Een nadere beschouwing* (2003) 7.

herkenning. Vooral op het vwo is de stof weinig uitdagend. Dit resulteert er ook in dat er relatief hoge cijfers worden gehaald. 'In de vierde wordt alles echter anders', is een uitspraak die menig docent doet. Leerlingen worden nu namelijk in het diepe gegooid. Na een gemakkelijk derde jaar volgt er dan ook een vierde jaar dat gekenmerkt wordt door verschillende problemen, aldus de docenten. Deze problemen die in het onderzoek van De Boer ea. worden genoemd, hebben wij in 5 categorieën onderscheiden.

Leerlingen krijgen in het vierde jaar nieuwe vakken en nieuwe docenten. Het eerste probleem dat zich vaak dan ook voordoet is het feit dat leerlingen opnieuw hun draai moeten zien te vinden, omdat ze niet meer les hebben in vaste klassen. Een volgende probleem wat opdoemt is de toenemende zelfstandigheid die van de leerlingen wordt verwacht. Zij moeten vanaf de vierde klas meer plannen met als gevolg dat sommige leerlingen door de bomen het bos niet meer zien. Doordat er in de bovenbouw vaak voor het eerst met studiewijzers wordt gewerkt is dit ook nieuw voor leerlingen. Sommige docenten nemen dit niet serieus, waardoor de studiewijzer niet consequent gebruikt wordt, wat onduidelijkheid tot gevolg heeft. Op het vwo vallen de problemen echter mee. Sommigen leerlingen vinden de vrijheid fijn, terwijl anderen er niet mee om kunnen gaan. Als derde probleem wordt de moeilijkheidsgraad door docenten genoemd. De stof wordt voor vrijwel alle vakken moeilijker en abstracter. Er ligt meer nadruk op inzicht en de leerling moet eerder verworven kennis en vaardigheden toepassen en zelf verbanden leggen. Ook de toetsen worden moeilijker, maar tevens zijn er minder toetsmomenten. Wanneer je eenmaal slecht staat is het moeilijk je cijfer op te halen, omdat er geen of minder so's meer worden gegeven.

Het vierde probleem is de veranderde lesopzet. De lesmethode in de vierde is vaak anders van opzet en invulling. Docenten in de vierde besteden ook nauwelijks aandacht aan taak/huiswerk dat af moet zijn. Hierdoor nemen de leerlingen dit niet meer serieus, waardoor dit afgeraffeld wordt. Ten slotte is er een probleem op het vlak van motivatie. De motivatie van veel leerlingen neemt in de bovenbouw namelijk sterk af. Buitenschoolse activiteiten krijgen prioriteit. Baantjes, liefde, sport, entertainment krijgen de nadruk en school komt op de tweede plek.²

---

² M. de Boer, *Een nadere beschouwing* 9-10.

Naar aanleiding van deze resultaten kunnen we dus concluderen dat de docenten verschillende problemen ervaren in de overgang van de derde naar de vierde klas. Tevens gaven de docenten aan dat de basisvorming te makkelijk is, waardoor leerlingen geen goed inzicht van het vak hebben als zij in de bovenbouw terecht komen. Hierdoor worden te vaak verkeerde vakken gekozen, aldus de onderzoekers.³

Ontwikkeling van het vak geschiedenis

In 2001 bood de Advies Commissie historische en maatschappelijke vorming, onder leiding van de heer De Rooy, haar eindrapport aan bij de toenmalige staatsecretaris voor onderwijs Adelmund. Dit leidde tot verschillende nieuwe eindtermen voor het geschiedenisonderwijs. Het geschiedenisonderwijs wordt sindsdien over 3 domeinen verdeeld die betrekking hebben op de verschillende tijdvakken en de vaardigheden die de eindexamenkandidaat moet beheersen, op het kennen en kunnen toepassen van oriëntatiekennis per tijdvak en te derde diachronische thema's zoals economie, bestuur, cultuur en religie.⁴

Doorlopende leerlijn

Een belangrijk gevolg van de veranderingen die onder Commissie De Rooy tot stand zijn gekomen is de nadruk op een doorlopende leerlijn. Dit houdt in dat in de verschillende onderwijsvormen een chronologische lijn aanwezig moet zijn die in alle vormen van het onderwijs terugkomt in een herkenbaar stelsel van benaderingswijzen, vaardigheden en oriëntatiekennis. Er wordt nu ook gewerkt met een chronologisch kader van tien tijdvakken. Dit stelsel is aan de ene kant overzichtelijk en eenvoudig te onthouden (basisonderwijs) en aan de andere kant kan een eindexamenkandidaat in vwo-6 het gebruiken om de ontwikkeling in de Europese geschiedenis te duiden. Met de tien tijdvakken en 49 kenmerkende aspecten die per laag steeds meer verdieping krijgen is de basis gelegd voor het huidige en toekomstige geschiedenisonderwijs.⁵

Naar aanleiding van de nieuwe invulling van het geschiedenisonderwijs heeft Albert van der Kaap in 2009 in opdracht van het SLO, de Stichting

---

³ Ibidem.

⁴ Uit: *samenvatting rapport Commissie De Rooy*, te vinden op de site van het SLO (www.slo.nl) pag. 9-16

⁵ W. Seijger, *Doorlopende leerlijnen. Onderzoek naar een betere aansluiting Igitur* (2010) 22.

Leerplanontwikkeling Nederland, een uitgebreide enquête gehouden onder docenten over het nieuwe examenprogramma. Hij omschreef de overgang van leerjaar drie naar vier in een eerdere publicatie al als een belangrijk 'schakeljaar' in de schoolloopbaan van leerlingen.⁶ Uit de resultaten blijkt dat docenten over het algemeen tevreden zijn over het nieuwe examenprogramma, maar men het programma wel als overladen ervaart, zeker op de havo. Ook concludeert Van der Kaap dat docenten in de tweede fase te weinig kunnen voortbouwen op oriëntatiekennis die leerlingen hebben opgedaan in de onderbouw. Dit zou dan ook de vraag oproepen hoe die aansluiting verbeterd zou kunnen worden.⁷

Specifiek onderzoek naar overgang van 3 naar 4 havo

Uit het algemene onderzoek van De Boer ea. en uit de enquête van Van der Kaap blijkt dus dat er door docenten grote problemen worden ervaren in de havo en het vwo bij de overgang van de derde naar de vierde klas. Naar aanleiding van de veel gehoorde problemen in met name de havo zijn er vervolgstudies gestart. In 2007 is er een landelijk onderzoek gepubliceerd dat zich enkel richtte op havo leerlingen. Er was namelijk geconstateerd dat in de bovenbouw van de havo relatief veel leerlingen vertraging opliepen door nog onbekende oorzaken.⁸ Uit de conclusies van dit onderzoek bleek dat de aansluitingsproblemen tussen havo 3 en havo 4 met name veroorzaakt worden door de grote overgang tussen beide. De leerlingen voelen zich hierdoor in het diepe gegooid en haken af, wat weer leidt tot motivatieproblemen bij docenten en een negatieve, meer afstandelijke houding.⁹

In het voorjaar van 2010 hebben enkele studenten van het onderwijsinstituut van de Universiteit Utrecht, het IVLOS, nogmaals uitgebreid onderzoek gedaan naar de aansluiting tussen onder- en bovenbouw havo, toegespitst op het vak geschiedenis. In dit onderzoek werd vooral gekeken naar de problemen die door de leerlingen zelf werden ervaren. Zij concludeerden dat docenten een veel groter probleem ervaren dan de leerlingen, maar dat ook laatstgenoemden weldegelijk problemen ervaren. De problemen die gesignaleerd werden hebben betrekking op het hogere tempo, de kenmerkende aspecten en de historische vaardigheden. Opvallend is echter dat wat betreft de motivatie de leerlingen lijnrecht tegenover de

---

⁶ A. van der Kaap, *Kanttekeningen bij een doorlopende leerlijn geschiedenis* (2008) 6.

⁷ A. Van der Kaap, *Enquête nieuwe examenprogramma voor het vak geschiedenis* (2009) 37.

⁸ J. Vermaas en R. van der Linden, *Inspelen op havo-leerlingen* (2007) 7.

⁹ J. Vermaas, *inspelen op havo-leerlingen* 53.

conclusies van de docenten staan. Voor het vak geschiedenis doen zij namelijk gemiddeld gezien juist meer hun best in de bovenbouw dan in de onderbouw.¹⁰

Ondanks de verschillen in inzichten tussen de docenten en leerlingen komen uit de studies onder de havoleerlingen duidelijk problemen naar voren die door beiden worden ervaren. Deze hebben zowel betrekking op algemene factoren als tempo als op meer vakspecifieke problemen zoals vaardigheden.

Specifiek onderzoek naar overgang van 3 naar 4 vwo

Uit de literatuur die we tot nu toe besproken hebben blijkt dat er in de overgang van drie naar vier vwo/havo verschillende problemen worden ervaren. In eerste instantie zijn deze door docenten gesignaleerd en later ook door havo leerlingen in zekere mate herkend. Naar de problemen van de vwo leerlingen is echter nog niet veel onderzoek gedaan.

In het voorjaar van 2010 heeft A.T. van der Weij aanbevelingen gedaan aan haar collega's van De Passie in Utrecht om de overstap van 3 naar 4 vwo te verbeteren. Dit onderzoek had niet alleen betrekking op het vak geschiedenis, maar keek naar de algemene problemen. Nadat er was geconstateerd dat de 4 vwo leerlingen lagere cijfers haalden dan in de derde en dat er na verloop van tijd relatief veel leerlingen doubleerden of naar de havo afstroomden, heeft zij proberen te achterhalen waar de problemen vandaan kwamen. Opvallend is dat ook hier weer geconcludeerd wordt dat de problematiek vooral voorkomt uit de grote verschillen tussen onderbouw en bovenbouw. Leerlingen voelen zich overrompeld door de andere aanpak van bovenbouwdocenten en voelen zich niet voorbereid.¹¹

Naast dit onderzoek heeft er echter ook een vakspecifiek onderzoek plaatsgevonden waarin de problemen met betrekking tot de doorlopende leerlijn centraal stonden. Dit onderzoek is in 2010 op SG Spieringsbroek gehouden. Bij navraag naar moeilijkheden bij de overgang van onder- naar de bovenbouw bleek dat 24% van de leerlingen de overgang bij het vak geschiedenis het grootste vond. "Naast de grotere hoeveelheid stof zijn ook het gebruik van een nieuwe methode, de diepgang van de vragen, de moeilijke teksten in het boek, de hoeveelheid bronnen die gebruikt worden en de zelfstandigheid die van de leerlingen verwacht wordt,

---

¹⁰ Groenendaal en van Oosten, *Van havo 3 naar havo 4: Een historische hel?* (2010) 29-31.

¹¹ A. T. van der Weij, *Van drie naar vier: een één-tweetje! Aanbevelingen voor collega's van de Passie Utrecht om de overstap van drie naar vier te verbeteren* (2010) 25.

redenen waardoor veel leerlingen bij het vak geschiedenis de grootste verandering in de overgang van het derde naar het vierde leerjaar ervaren”, zo concludeerde Wytse Seijger. Uit de conclusies komt tevens naar voren dat de doorlopende leerlijn tussen de onder en bovenbouw nog ver te zoeken was. Het werken met de tien tijdvakken werd in de onderbouw achterwege gelaten en hoofdstukken uit de gebruikte methoden werden los behandeld.¹² Ook de chronologische invulling zorgde voor problemen. Vaak stonden de docenten namelijk niet stil bij de doorlopende leerlijn die er in de methode te vinden is. Zij legden in de lessen de nadruk op wat ze zelf belangrijk vonden met als gevolg versnippering in wat leerlingen aan vaardigheden bezitten in de bovenbouw.¹³

Uit bovenstaand onderzoek kunnen we concluderen dat de overgangsproblematiek zich niet alleen tot de havo beperkt, maar ook in het vwo wordt ervaren. Het onderzoek van Seijger en Van der Weij is echter zeer specifiek op één school gehouden en het vakspecifieke onderzoek van eerstgenoemde richtte zich op één aspect, namelijk de doorlopende leerlijn. Wel weten we dat er door docenten een probleem wordt ervaren, zoals blijkt uit de onderzoeken van Van der Kaap en De Boer ea., maar of, en welke problemen vwo leerlingen ervaren blijft tot nog toe onderbelicht.

Methodiek

Voor het onderzoek wat wij doen zijn er verschillende mogelijkheden om tot een goed resultaat te komen. Het is echter niet mogelijk, vooral vanwege tijdgebrek, om alle mogelijkheden te benutten. In dit hoofdstuk zullen we onze keuzes toelichten en inzicht geven in onze methodiek.

Waarnemen

De probleemstelling die wij onderzoeken is vooral waargenomen door docenten. Wat wij willen onderzoeken is echter hoe de problemen gezien worden door de leerlingen zelf. Onze bron moet dus daarop gericht zijn; wij zullen moeten inventariseren bij de leerlingen. Daarvoor zijn verschillende mogelijkheden aanwezig.

- Enquête
- Interview

---

¹² W. Seijger, Doorlopende leerlijnen. Onderzoek naar een betere aansluiting 22.

¹³ Ibidem.

- Vragenlijst

Voor alle drie de mogelijkheden is wat te zeggen, maar wij zullen moeten kiezen voor degene die het beste bij dit onderzoek past. Daarvoor zullen we ook aan verschillende dingen moeten denken. Zo heeft elke vorm zijn eigen voor- en nadelen. Een punt dat bijvoorbeeld voor ons heel erg belangrijk is, is het element tijd. Aangezien dit onderzoek gebonden is aan een gelimiteerde tijdspan zullen wij hier bij de keuze voor een onderzoeksvorm ook terdege rekening mee moeten houden. Daarnaast gaat het er ook om wat we nu precies van de leerlingen willen weten. Hierover zal bij het bespreken van de verschillende vormen ook op terug gekomen worden.

Enquête en vragenlijst

Een enquête en een vragenlijst zijn uitermate geschikt voor het onderzoeken van grote groepen. De vragen kunnen op papier worden gesteld, en tegelijkertijd door meerdere mensen worden gemaakt. Het bereik van deze vormen is dus groot. Wat echter voor ons als heel nadelig wordt gezien, en waarom we dus niet hebben gekozen voor deze beide vormen, is dat het verwerken van de resultaten een erg tijdrovende klus is, maar veel belangrijker nog, de resultaten zijn te vrijblijvend. De leerlingen kunnen bijvoorbeeld aangeven ergens moeite mee te hebben, maar doordat het bij deze vragen blijft kan er niet doorgevraagd worden om te achterhalen waar dan exact het probleem ligt. De vragen kunnen bijvoorbeeld ook verkeerd geïnterpreteerd worden, waardoor er een verkeerd beeld wordt gevormd. Er kan dus geen inzicht worden gekregen waaruit de problemen precies bestaan. Daarvoor zou de enquête of vragenlijst te uitgebreid en te ingewikkeld worden.

Interview

Het interview is een vorm die minder bereik heeft dan de andere twee behandelde vormen. Het interview afnemen is op zichzelf ook een tijdrovende klus. Met een interview kan wel beter het beoogde resultaat behaald worden; het achterhalen waar de leerlingen nu precies problemen ervaren. De vinger kan op de zere plek worden gelegd; er kan doorgevraagd worden. Leerlingen kunnen in eigen woorden aangeven hoe zij de overgang hebben ervaren. Deze vorm is dus beter geschikt voor ons onderzoek. Het aantal interviews wat gehouden kan worden is door de benodigde tijd

wel laag gehouden. Voor een uitgebreid interview met alle leerlingen is simpelweg geen tijd. Er zal dus wel een selectie van leerlingen moeten plaatsvinden.

Werkwijze

Als wij willen weten wat de problemen zijn, dan zullen we daar al zelf op aan moeten sturen. Als je een leerling enkel zou vragen wat de problemen zijn dan zal vaak een kort antwoord voor de leerling voldoende zijn. Maar daarmee komen wij niet veel verder. Dus om een goed resultaat te behalen moeten eerst de mogelijke problemen moeten worden geïnventariseerd. Dat was dan ook de eerste stap die we hebben ondernomen. Er is een lijst opgesteld met punten waar wij denken dat de problemen zouden kunnen liggen. Aan de hand van deze mogelijkheden zijn de interviewvragen opgesteld, zodat er naar bepaalde mogelijkheden toegewerkt kan worden. Daaruit is een lijst met 23 vragen gekomen. Deze is te vinden in de bijlagen.

De volgende stap is het selecteren van de leerlingen die we willen interviewen. Het eerste idee was om per persoon 15 leerlingen te interviewen. Deze zouden dan onderverdeeld zijn in drie verschillende groepen, te weten vijf 'goede' V4 leerlingen (dus die het qua cijfers goed doen), vijf 'slechte' V4 leerlingen (die het qua cijfers slecht doen of zijn blijven zitten het afgelopen jaar) en vijf V5 leerlingen. Er werd ons echter al gewaarschuwd dat dit qua tijd onuitvoerbaar zou zijn. Hierdoor hebben we de uiteindelijke selectie teruggeschaald, zodat er nu per persoon drie of vier interviews zijn. Er is wel geprobeerd om alle drie de groepen in deze selectie te verwerken, zodat er een goede spreiding is in leerlingen, en dus ook alle mogelijke problemen aan het licht kunnen komen. Als we bijvoorbeeld alleen goede leerlingen zouden interviewen is de kans dat er problemen ondervonden worden natuurlijk gelijk al een stuk kleiner, hoewel die uiteraard nog steeds aanwezig zouden kunnen zijn. Er is dus ook gekozen om enkele V5 leerlingen te interviewen. Hiervoor is gekozen omdat deze leerlingen een heel jaar V4 erop hebben zitten, en dus misschien meer dingen ervaren hebben dan de leerlingen die tijdens de interviews pas op een kwart van het jaar zitten. Dit ook omdat er niet veel leerlingen voorhanden waren die het jaar over moesten doen. Het aantal V5 leerlingen ligt echter niet erg hoog, de focus ligt grotendeels bij de V4 leerlingen. De selectie van 'goede' en 'slechte' leerlingen is gebaseerd op de cijfers die voorhanden waren van deze leerlingen. Er is dus niet lukraak maar wat geïnterviewd.

Na de afgenomen interviews zijn de resultaten naast elkaar gelegd om zo tot een conclusie te kunnen komen. Alle interviews zijn door ons, ieder op zijn eigen school, afgenomen, aangezien er dan sprake kan zijn van een vertrouwensband met de leerling. Er had ook gekozen kunnen worden om iedereen op een andere school dan de eigen school te laten interviewen, maar dat zou het ook moeilijker uitvoerbaar hebben gemaakt. Wat de uiteindelijke uitkomsten zijn geworden, dat is te lezen in het volgende hoofdstuk.

Resultaten

De interviews die wij hebben afgenomen met onze leerlingen vonden plaats in november 2010. Van Dalton Den Haag hebben wij Nicky (jongen), Aylin, Miloshi en Irene (V5) geïnterviewd, van het Baarnsch lyceum Tessa, Irene, Joppe en Dirk (V5) en van het Corlear college Stephanie, Winnie en Jesse (jongen). In totaal hebben we 7 meisjes en 4 jongens geïnterviewd. Deze leerlingen hebben wij geselecteerd op hun geslacht en cijfers. De interviews vonden plaats rond de 12^e week van het schooljaar, zodat alle leerlingen de eerste cijfers al binnen hadden. Per leerling hebben wij de vragenlijst afgenomen die we hebben opgesteld aan de hand van de bestaande literatuur. Vervolgens hebben wij deze interviews volledig uitgeschreven zodat er een beeld ontstaat per leerling. Per variabele zullen wij vervolgens aangeven welke moeilijkheden de leerlingen ervaren.

Tabel 1: Geïnterviewden met leeftijd en cijfer op moment van interview

	Naam	Geslacht	Leeftijd	Cijfer	School
Respondent 1	Nicky	M	15	6.9	Dalton Den Haag
Respondent 2	Aylin	V	14	8,2	Dalton Den Haag
Respondent 3	Miloshi	V	14	6.7	Dalton Den Haag
Respondent 4	Irene	V	16	6.5	Dalton Den Haag
Respondent 5	Tessa	V	15	5,8	Baarnsch lyceum
Respondent 6	Irene	V	14	7,4	Baarnsch lyceum
Respondent 7	Joppe	M	15	6,3	Baarnsch lyceum
Respondent 8	Dirk	M	16	6,6	Baarnsch lyceum

Respondent 9	Stephanie	V	15	5,5	Corlaer college
Respondent 10	Winnie	V	15	7,4	Corlaer college
Respondent 11	Jesse	M	15	5,6	Corlaer college

Verwachtingen

De interviews zijn wij begonnen door de leerlingen de vraag te stellen wat zij in het derde jaar verwachtten voor het vak geschiedenis. De antwoorden die wij hierop kregen waren redelijk voorspelbaar. Zo verwachtten de meesten dat het vak geschiedenis in de vierde moeilijker zou worden. Joppe en Tessa dachten dat er dieper op de stof zou worden ingegaan, maar dat dezelfde onderwerpen behandeld zouden worden. Zij voorzagen dat de stukken tekst zouden langer worden; Irene van het Baarnsch lyceum voegde hieraan toe dat ze verwachtte dat de nadruk meer op vaardigheden zou liggen en dat er meer met bronnen gewerkt zou moeten worden. Aylin, een meisje van 15 jaar van de Dalton Den Haag stond in de derde een 8.1 voor geschiedenis en haalde voor het proefwerk in de vierde een 8.2 haalde zei het volgende:

Ik had verwacht dat ik veel meer zou moeten lezen. Ik wist dat we een andere methode zouden gebruiken maar ik dacht dat er meer nadruk op het lezen van grote stukken tekst en het leren van jaartallen zou liggen.

Miloshi, een meisje van 14 jaar dat in de derde een 6.5 stond en voor het laatste proefwerk een 6.3 haalde, gaf aan dat ze verwachtte dat de hoeveelheid van de stof groter zou worden. Slechts één leerling had de verwachting dat het vak makkelijker zou worden. Deze leerling had dit gehoord van anderen, maar gaf aan dat het niet makkelijker is geworden. Irene uit V5 had ook verwacht dat in de vierde geschiedenis dieper op de stof zou ingaan. Zij was echter van mening dat dit niet is gebeurd, omdat het vak geschiedenis nog steeds de hele geschiedenis bespreekt in plaats van diep op één onderwerp, periode of land in te gaan. In dit opzicht vond ze de vierde een voortzetting van de derde, omdat de diepgang achterwege bleef.

De rest van de leerlingen uit de vierde was wel van mening dat hun verwachtingen waren uitgekomen. Zij vonden de moeilijkheid nog wel meevallen. Nicky en Irene van het Baarnsch lyceum hadden verwacht dat de nadruk meer op

bronnen zou komen te liggen en dat het moeilijker zou worden. Nicky zei over het vak geschiedenis het volgende:

Het is niet heel erg moeilijk, mijn verwachtingen zijn tot nu toe uitgekomen.

Op de vraag of het vak geschiedenis in de vierde anders werd gegeven dan in de derde waren de antwoorden verschillend. Nicky zei hierover

In de lessen besteden we meer aandacht aan politiek, waardoor er meer vergelijkingen worden getrokken met de actualiteit. In de lessen moeten er wel nog steeds aantekeningen worden genomen.

Miloshi daarentegen was van mening dat er vrij weinig is veranderd. Ook Aylin vond dat de lessen in het vierde jaar hetzelfde zijn, hoewel zij een jaar geleden een andere docent had. Ook Aylin vindt dat er nu meer relaties worden getrokken met de actualiteit. Irene uit V5 gaf aan dat zij er moeite mee had dat er in de derde weinig aantekeningen werden gegeven en als deze werden gegeven gingen ze over het boek. In de vierde werden er in de lessen veel aantekeningen gegeven die niet over het boek gingen, waardoor zij het lastig vond de aantekeningen goed over te nemen.

Concluderend kan er worden gesteld dat de verwachtingen van de leerlingen over het vierde jaar zijn uitgekomen. Het meest werd genoemd dat de leerlingen hadden verwacht dat de vierde moeilijker zou worden, dat de stof dieper op de onderwerpen zou in gaan en dat er meer met bronnen en historische vaardigheden gewerkt zou worden.

Moeilijkheidsgraad en de grootte van de stof

Een punt dat alle leerlingen noemden in hun verwachtingen voor geschiedenis in de vierde, was dat de stof moeilijker en de stukken tekst groter zouden worden. Deze punten hebben wij in de interviews opgedeeld door te kijken naar de moeilijkheidsgraad en de hoeveelheid van de lesstof en het tempo in de lessen. Over de moeilijkheidsgraad van de lesstof zeiden de leerlingen dat het inderdaad moeilijker is geworden. De meesten ervaren hier echter geen problemen mee. Stephanie gaf daarover het volgende aan

Het is iets moeilijker geworden, maar dat is normaal aangezien we nu ook een klas hoger zitten.

Het punt dat het inderdaad moeilijker is, maar dat de meesten dit ook wel verwachtten omdat ze eenmaal in de vierde zaten, kwam vaker terug. Dit geeft dus aan dat de leerlingen zich er wel bewust van zijn dat de stof in de vierde moeilijker

wordt. Aylin en Tessa ondersteunen het punt van Miloshi maar zij vonden ook dat het tempo hoger lag.

Het gaat veel sneller. In de onderbouw werd hier in de eerste les uitgelegd, vervolgens in de tweede les weer en in de derde les weer. Nu wordt de stof één keer uitgelegd en de volgende les ga je verder met een nieuw onderwerp.

Over de lesstof zijn de leerlingen het met elkaar eens. Het is volgens velen groter geworden, maar dit zorgt niet voor problemen. Aylin is zelfs van mening dat de stof makkelijker te leren is. Ook Nicky vindt de hoeveelheid te behappen. Het is meer geworden, maar hij ervaart hier geen problemen mee. Miloshi, Irene Joppe gaven juist aan dat zij van mening zijn dat de lesstof dieper op de stof in gaat.

De lesstof is redelijk hetzelfde gebleven. Het gaat iets dieper op de stof in, maar het is niet veel meer.

Het tempo is volgens de leerlingen in de vierde toegenomen. Dit hadden zij ook wel verwacht, waardoor het niet als problematisch wordt ervaren. Aylin gaf al aan dat in de vierde de stof minder herhaald wordt. Miloshi en Dirk geven over het tempo het volgende aan

In vergelijking met vorig jaar gaan we wel iets sneller, maar het gaat niet te snel. Er is nog genoeg tijd om aan taken te werken of in de les af te tekenen.

Aylin gaf al aan dat zij de stof makkelijker leerde doordat er in de bovenbouw met een andere methode wordt gewerkt. Over het tempo is zij zelfs positief, hoewel het soms voorkomt dat zij vragen niet snapt en dat de les dan doorgaat.

Het tempo ligt hoger, want we herhalen minder. Dit vind ik wel fijn, maar soms zit ik wel met lastige vragen.

Over het algemeen kunnen we stellen dat er weinig moeilijkheden worden ervaren met de hoeveelheid van de stof en het tempo in de les. De leerlingen die wij hebben geïnterviewd hadden verwacht dat het tempo hoger zou liggen en dat de lesstof moeilijker zou worden. Deze verwachtingen zijn ook uitgekomen, waardoor dit waarschijnlijk niet voor problemen zorgt. Sommige leerlingen geven zelfs aan dat zij de stof makkelijker vinden. Dit heeft waarschijnlijk meer te maken met de methode die wordt gebruikt.

Vaardigheden

Alle leerlingen gaven aan dat zij verwachtten dat er in de vierde meer met bronnen gewerkt zou moeten worden. In hoeverre de historische vaardigheden in de vierde voor een probleem zorgde hebben we geprobeerd te achterhalen door hier enkele vragen over te stellen. Alvorens we hiermee begonnen hebben we eerst de leerlingen gevraagd wat zij verstaan onder historische vaardigheden. Sommige leerlingen hadden geen idee wat historische vaardigheden hadden, terwijl de meesten het gebruik van bronnen noemden. Miloshi zei hierover

In de les doen we nu meer opdrachten met bronnen en argumentatie. Dat deden we vorig jaar minder.

Alleen Irene uit V5 kon verschillende historische vaardigheden zoals oorzaak-gevolg, argumentatie en bronnenkritiek noemen. Zij was samen met Dirk ook van mening dat het gebruik van historische vaardigheden voor problemen zorgde. Doordat er in de derde weinig aandacht naar bronnengebruik uitging en in de vierde het eerste tentamen vol met bronnen zat, spreken zij van een problematische overgang.

De overstap van leerwerk naar bronnen zou geleidelijker moeten gaan.

Je kunt dit niet leren, je moet hier gewoon aanleg voor hebben.

Volgens Nicky werden er meer bronnen gebruikt in zowel de lessen als op de toetsen.

Op het proefwerk waren er veel bronnenvragen, maar ook vragen die je letterlijk kon leren. Vorig jaar moest je jaartallen letterlijk leren, nu moet je een idee hebben hoe en wanneer bepaalde dingen zijn gebeurd. De nadruk ligt op de toetsen meer op het toepassen van de stof. Dat is een verandering ten opzichte van vorig jaar. Het aantal bronnen is toegenomen op de toetsen. Ook in de taken ligt de nadruk meer op bronnen. Je zou dus kunnen zeggen dat er meer nadruk ligt op historische vaardigheden.

De meeste leerlingen waren het er wel mee eens dat de toetsen moeilijker zijn geworden en dat er meer nadruk ligt op het gebruik van bronnen. Ook moet de stof meer worden toegepast. Miloshi en ook Jesse verwoordden dit als volgt

De toetsen zijn nog redelijk hetzelfde, maar ze zijn wel moeilijker. Je moet het beter leren, de stof is ook groter. Je moet nu echt de stof goed snappen.

Het gebruik van bronnen en het toepassen van de stof in de toetsen herkennen de leerlingen als historische vaardigheden. Dit komt in de vierde volgens hen meer aan bod dan in de derde, wat er toe leidt dat zij meer moeten leren voor proefwerken.

Toetsing

Hoewel het punt van toetsing al in bovenstaand gedeelte aan bod is gekomen, hebben we er toch voor gekozen de leerlingen te ondervragen naar de toetsing in de vierde. Naar onze mening verschilt dit in vergelijking met de onderbouw en we waren dan ook benieuwd hoe de leerlingen in de vierde dit ervaren. Termen die steeds terugkwamen in de interviews over toetsing waren diepgang, bronnengebruik en hoeveelheid. De leerlingen zijn van mening dat er op de toetsen dieper op de stof wordt in gegaan. Winnie zei hierover het volgende

Er worden steeds minder vragen gesteld die je letterlijk uit het boek kunt halen. De vragen gaan dieper op de stof in. Er ligt nu meer nadruk op bronnen en beargumenteren.

Nicky had van Ben de Liema les in derde en gaf aan dat hij tegenwoordig eerder begint met leren. In de derde kon hij een proefwerk leren door de aantekeningen door te nemen, terwijl hij tegenwoordig twee dagen bezig.

De methode is nieuw, maar zolang ik de aantekeningen leer en het boek één keer doorlees snap ik het wel. Ik leer in twee dagen, eerste dag doorbladeren en de tweede dag leren. De stof bevat meer bladzijdes en de aantekeningen zijn groter, maar het is niet veel groter. Vorig jaar was ik met 20 minuten klaar met leren door alleen de aantekeningen te bestuderen. In de vierde kom je niet meer weg met een beetje lezen voor het proefwerk. Pas als je goed leert kun je het goed maken.

Irene uit V5 geeft als enige aan dat zij het lastig vindt dat de stof is uitgebreid met aantekeningen die in de les worden gegeven. Eigenlijk bestaat daardoor de stof in de vierde uit het boek en de aantekeningen. Over de toetsen zelf zegt ze het volgende:

Vragen in de derde waren makkelijker, logischer en in normaal Nederlands. Nu is een vraag moeilijk te bevatten, omdat het in moeilijk Nederlands is geschreven. Je kunt daardoor veel antwoorden geven. In de derde waren vragen eenduidig. De moeilijkheid van de toetsen in de vierde komt ook door de bronnen.

Concluderend kan er worden gesteld dat de leerlingen de toetsen moeilijker vinden. Zij geven aan dat er meer en langer geleerd moet worden voor een toets om een goed cijfer te halen. De nadruk ligt op de toetsen meer op het toepassen van de stof en het interpreteren van bronnen. Deze vragen kunnen de leerlingen pas beantwoorden als zij de stof beheersen. Een hoofdstuk één keer doorlezen voldoet niet meer. Omdat de leerlingen zelf van mening zijn dat dit hoort bij de bovenbouw, wordt deze verandering niet als een probleem ervaren. Alleen het gebruik van bronnen zorgt voor moeilijkheden. Dit werd echter al aangegeven bij de vragen over de historische vaardigheden.

Zelfstandigheid

In de Tweede fase ligt de nadruk in de lessen op meer zelfstandigheid voor de leerlingen. Sommige scholen beginnen met het gebruik van werkwijzers en dagen bevatten zelfwerkzaamheidsuren die ten koste gaan van het aantal contacturen. Voor sommige leerlingen gaat deze omslag gepaard met problemen. Leerlingen vinden het lastig hun tijd goed in te plannen, waardoor zij achterstanden ontwikkelen. Op het Dalton Den Haag wordt al vanaf de brugklas gewerkt met werkoverzichten en Daltonuren (zelfwerkzaamheidsuren). De verwachting was dan ook dat leerlingen hier weinig problemen mee zouden verwachten. Op het Baarnsch lyceum en het Corlaer college ligt dit anders.

In onze interviews hebben we de leerlingen gevraagd of zij problemen ervaren met de nadruk op zelfstandigheid in de les. De leerlingen van het Dalton Den Haag vonden dan ook dat er weinig moeilijkheden zijn met de nadruk op zelfstandigheid. Er is namelijk geen verandering waar te nemen in vergelijking met het derde jaar. Over het taakwerk (huiswerk) geven de leerlingen aan dat dit in vergelijking met het derde jaar groter is geworden. Op het Baarnsch lyceum ervoeren de leerlingen ook weinig problemen met de grotere mate aan zelfstandigheid. Tessa en Irene zeiden hierover dat er in de vierde minder tijd is in de les om huiswerk te maken, zodat je dit meer in je eigen tijd moet doen. De antwoorden van de leerlingen van het Corlaer college verschilden niet met die van het Dalton Den Haag en het Baarnsch lyceum.

[Nicky] Taken zijn iets groter geworden. Vorig jaar 6 vragen, nu soms 20.

Daardoor ben ik meer tijd kwijt aan het maken van taken.

Aylin daarentegen vond het taakwerk kleiner geworden. De oorzaak hiervan kan worden gevonden in de gebruikte methode. Aylin is namelijk van mening dat in Sprekend Verleden vragen sneller en eenvoudiger gemaakt kunnen worden.

Nu krijgen we 30 korte vragen, vorig jaar kreeg je 10 vragen abc en geef 5 argumenten. Deze vragen zijn makkelijker te beantwoorden. Deze methode is fijner, omdat die aangeeft aan waar de vragen staan.

Irene uit V5 was wel van mening dat er een verandering plaats vind in het zelfstandig werken. Zij constateerde namelijk dat doordat de klassen bij ieder vak verschillen in de Tweede Fase het lastiger is samen te werken.

De overgang dat je niet meer in dezelfde klas zat zorgde ervoor dat niet iedereen dezelfde vakken had, waardoor je veel taken zelf moest doen.

Naast de moeilijkheden die Irene ervoer met de klaswisselingen vond ze het huiswerk in de vierde niet veel moeilijker. Net als Aylin en Nicky was ze tevreden over Sprekend Verleden. Alleen de vragen met bronnen vond ze soms moeilijk.

De overgang van drie naar vier

Nadat wij alle interviews hebben geanalyseerd zijn we tot de conclusie gekomen dat de leerlingen uit de vierde de overgang van het derde naar het vierde jaar voor het vak geschiedenis als weinig problematisch ervaren. Omdat de leerlingen verwachtten dat het vierde jaar moeilijker zou worden met meer diepgang in de stof, een hoger tempo van de lessen en meer nadruk op bronnenkritiek in zowel de lessen als de toetsen, viel het vierde jaar hen op het moment dat wij de interviews afnamen mee. De cijfers die zij ten tijde van het interview hadden gehaald waren ook niet slecht, zodat het niet verbazingwekkend is dat wij deze antwoorden hebben gekregen.

Verlichtend voor ons onderzoek waren de interviews met leerlingen uit het vijfde jaar. Zij hadden al één jaar geschiedenisonderwijs in de bovenbouw er op zitten, zodat zij een beter antwoord konden geven op de vraag of geschiedenis voor moeilijkheden in de bovenbouw zorgt. Opvallend was dat zowel Irene en Dirk van mening waren dat de overstap van drie naar vier te groot was. Irene zei hierover

De overstap van proefwerken in de derde naar tentamens is te groot, omdat de tentamens te moeilijk zijn. Het verschil van niveau tussen de derde en de vierde is te groot. De vraagstelling en het gebruik van

bronnen in de vierde sluit niet goed aan op de toetsen in de derde. Als je goed bent in bronnen valt de overstap misschien wel mee.

Dirk vond ook de overstap van proefwerken uit de derde naar tentamens en praktische opdrachten in de vierde te groot. De grootste problemen worden dus volgens leerlingen uit de vijfde ervaren in de manier van toetsen. Doordat er in de onderbouw te weinig aandacht wordt besteed aan het werken met bronnen en het toepassen van stof, kwamen zij in de vierde voor een verrassing te staan.

Als afsluitende vraag bij de interviews vroegen we ook of leerlingen nog tips hadden voor de school of de docent. Als enige zei Irene uit V5 dat zij het belangrijk vindt dat aantekeningen goed worden opgegeven, omdat deze ook getoetst worden in de vierde. Zo is het duidelijk voor de leerlingen wat zij wel en niet moeten leren.

Conclusie

Het onderzoek heeft verrassende resultaten opgeleverd. Waar wij hadden verwacht dat de problemen boven water zouden komen, lijkt het juist dat de leerlingen zelf weinig problemen ervaren. Het vierde jaar is moeilijker geworden en de aandacht ligt meer op historische vaardigheden, maar volgens de leerlingen hoort dit er nu eenmaal bij. Bovendien worden deze punten als weinig problematisch ervaren. Toch gaven de leerlingen uit V5 wel aan problemen te ervaren in de vierde op met name het vlak van toetsing en het omgaan met historische vaardigheden. Als je hier conclusies aan mag verbinden, zou je kunnen zeggen dat naarmate het jaar vordert, de problemen pas echt zichtbaar zouden worden bij de leerlingen. Waar zij nu de problemen misschien nog als overkomelijk zien en denken dat gewenning een oplossing kan zijn, kan dat later in het jaar misschien wel omslaan. Dit is natuurlijk wel een conclusie die niet echt gegrond is en niet bewezen kan worden. Misschien dat verder onderzoek, waarbij dus ook meer naar de oudere leerlingen moet worden gekeken, daar meer uitsluitsel over kan geven. Een andere oorzaak zouden we kunnen zoeken in de motivatie van de leerlingen. Een van de leerlingen (Stephanie) zei ook:

Ik sta er nog niet goed voor, maar als ik wat meer mijn best zou doen dan denk ik wel dat het goed komt.

Motivatie is in dit onderzoek niet meegenomen, omdat wij puur naar de vakinhoudelijke kanten hebben gekeken. Maar dit zou zeker wel een oorzaak kunnen zijn. Leerlingen in deze leeftijd vinden steeds meer andere dingen dan school

belangrijk, en besteden daar dan ook meer tijd aan. Deze trend hebben we ook in de theorie kunnen waarnemen. Het heeft uiteraard een grote invloed op de resultaten. Ook hier zou naar gekeken kunnen worden bij eventueel verder onderzoek.

Ondanks wat wij door de theorie hadden verwacht heeft dit onderzoek niet het gewenste resultaat opgeleverd. Er is nog steeds geen uitsluitsel over wat nu precies de problemen zijn. Wij zullen het voorlopig even uit handen moeten geven met de aanbevelingen die gedaan zijn voor verder onderzoek: het opnemen van de motivatie als mogelijk probleem en het vergroten van de te onderzoeken groep, zodat langere ervaringen ook meegenomen kunnen worden. En misschien dat er dan uiteindelijk toch een eenduidig probleem boven tafel komt.

Literatuurlijst

1. Boer, M. de, Goris, M., Noording, H, *Van 3 naar 4, een nadere beschouwing van de aansluiting tussen leerjaar 3 h/v en tweede fase* (Enschede 2003).
2. Groenendael, V. van en Oosten, L. van, *Van Havo 3 naar havo 4: een historische hel? Een studie naar de aansluiting tussen onder- en bovenbouw (Havo) toegespitst op het vak geschiedenis* (Utrecht 2010).
3. Kaap, A. van der, *Kanttekeningen bij een doorlopende leerlijn geschiedenis* (SLO 2009).
4. Kaap, A. van der, *Enquete nieuwe examenprogramma voor het vak geschiedenis* (SLO 2009).
5. Seijger, Wytse, *Doorlopende leerlijnen. Onderzoek naar een betere aansluiting* (Utrecht 2010).
6. Vermaas, J. en Linden, R. van der, *Inspelen op havo-leerlingen* (2007).
7. Weij, A.T. van der, *Van 3 naar vier: een één-tweetje! Aanbevelingen voor collega's van De Passie Utrecht om de overstap van 3 naar 4 VWO te verbeteren* (Utrecht 2010).
8. *samenvatting rapport Commissie De Rooy*, te vinden op de site van het SLO (www.slo.nl)

Bijlagen

Interview vragen PGO overgang van 3e naar 4e klas vwo.

Algemeen:

1. Wat waren je verwachtingen voor het vak geschiedenis in de 4^e?
2. Zijn je verwachtingen uitgekomen?
3. Vind je dat het vak geschiedenis in de 4^e anders wordt gegeven dan in de 3e?

Moeilijkheidsgraad en grootte van de stof:

4. Ervaar je veranderingen in de moeilijkheidsgraad van de lesstof?
5. Wat vind je van de hoeveelheid lesstof in vergelijking met de 3^e klas?
6. Wat vind je van het tempo van de lessen in vergelijking met de 3^e klas?

Vaardigheden:

7. Heb je het idee dat er dit jaar meer gevraagd wordt naar historische vaardigheden zoals bronnengebruik en het herkennen van oorzaak en gevolg ipv feitenkennis?
8. Vind je dat er in de les een verandering is ten op zichte van de 3^e gelet op het toepassen van vaardigheden?
9. Wat versta jij onder historische vaardigheden?
10. Merk je dat er meer naar vaardigheden wordt gevraagd tijdens de toetsen?

Toetsing:

11. Wat vind je van de stof die je moet leren voor een proefwerk in de 4^e als je dat vergelijkt met vorig jaar?
12. Is de stof die je moet leren meer dan vorig jaar?
13. Worden de vragen anders gesteld tov vorig jaar?
14. Kun je zeggen dat de toetsen zwaarder zijn dan vorig jaar? Zo ja, waar ligt dat dan aan?

Zelfstandigheid:

15. Wat versta je onder zelfstandig werken in de les?
16. Hoe wordt dat zelfstandig werken ingevuld tijdens de les?
17. Wat doet de docent dan? En wat moeten de leerlingen doen?
18. Is dit anders dan vorig jaar?
19. Moet je meer of minder individueel aan opdrachten werken dan in de 4^e?
20. Is er een verschil met vorig jaar waar te nemen wat betreft het huiswerk/taakwerk?

Ten slotte:

21. Heb je het idee dat je weet wat er van je verwacht wordt voor het vak geschiedenis in de 4^e?
22. Sluit het 4^e jaar goed aan op het 3^e jaar?
23. Heb je nog tips aan de school of de docent geschiedenis?